

STEFAN
**BATORY
FOUNDATION**

Рік після Помаранчевої революції – Україна ближче Європи?

**Антін Борковський
Роман Бриль
Сергій Гармаш
Тетяна Івженко
Володимир Фесенко**

**Розширений
Європейський Союз
та Україна
Нові відносини**

Зміст

Вступ 3

Антін Борковський
Далекі вогні Брюсселя
Україна в пошуках святого Грааля 4

Тетяна Івженко
Україна снова на распутье 10

Сергій Гармаш
Революція в Україні триває,
але її кольори змінюються 16

Роман Бриль
Корпоративний сектор прагне
до Європи більше, ніж політики 21

Володимир Фесенко
Між революцією і виборами:
тернистий шлях України до Європи 25

Автобіографічні ноти 31

Вступ

Перша річниця Помаранчевої революції – добрий момент для підведення підсумків та підготовки балансу всього, що відбулося впродовж останнього року в «новій» Україні. У зв'язку з цим ми попросили п'ятьох українських журналістів та аналітиків – Антона Борковського, Романа Бриля, Володимира Фесенка, Сергія Гармаша та Тетяну Івженко – спробувати відповісти на запитання: чи нині, через рік після революції, Україна знаходиться ближче до Європи? Публікація написаних ними матеріалів відбувається паралельно з організованими Фондом (6 грудня 2005), за участю авторів, публічними дебатами на тему перспектив європейської модернізації України, проблем та викликів, що стоять перед нею, а також майбутнього процесу інтеграції з ЄС.

Помаранчева революція змінила Українську державу та суспільство, але одночасно принесла – очевидно неминуче – багато розчарувань. Несподіванкою для спостерігачів став прояв сили та живучості українського громадянського суспільства. Українці повірили, що вони в стані самі захищати свої права та впливати на владу. Це добре підґрунтя для подальших політичних реформ та суспільно-економічних перетворень. Однак, найбільш помітним, беззаперечним і стійким досягненням післяреволюційної України стали незалежні ЗМІ, що є суворими рецензентами нової влади. Найкращим прикладом цього служать пропоновані нижче тексти українських журналістів.

Фонд імені Стефана Баторія

Антін Борковський

Далекі вогні Брюсселя

Україна в пошуках святого Грааля

Кожне золото трішечки олово

В. Цибулько

Я від початку був готовий до всього – до фальсифікацій, до масових побоїщ, до арешту, до впровадження військового стану чи війни з Російською Федерацією. Я не був готовий до Майдану, до реакції населення України, оформленого в націю. Ніхто не сподівався, що у масовій свідомості відбудеться «чорно-помаранчеве» політичне позиціонування. Мало хто сподівався на дієву допомогу ЄС, враховуючи його беззубу політику щодо Білорусі і Азербайджану, тож не виглядало, що Брюссель наважиться псувати стосунки з Москвою. Певні надії покладалися на США і Польщу, але Америка поводитись надто формально, слабо ангажувалась у проблеми України, а Польща не виглядала потужним гравцем; якщо її участь у подіях 2001 року була цілком щирою, то до можливості зупинити «російський локомотив» я ставився скептично. Зрештою, не лише я. Мільйони українців вперто демонстрували невпевненість у власних силах, влада не менш наполегливо наголошувала на готовності «до всього» – від незаконних арештів міліцією і душпастирських балачок з гебе до бандитських нападів. І новопосталий феномен Майдану не передбачувався ані Ющенком, ані Тимошенко, ані рештою провідників. Розраховували на масові акції протесту, але не на тотальні.

Люди виявились готовими на все. Їдучи до Києва, – чулися жертвовними хрестоносцями, а не учасниками «акцій протесту». В селах і містечках Галичини, проводжаючи їх, палили обабіч траси вогнища, стоячи з помаранчевою символікою. Але навряд чи українське селянство, відправляючи своїх дітей «у пошуку правди», думало про євроінтеграцію.

Подібне певно було і в політичних середовищах ЄС. Європейські депутати солідаризувались з дійством українського опору, але, якби їх запитати про шанси української інтеграції, навіть не вступу до ЄС, відповідь пролунала би більш ніж обережна. Майдан для Брюсселя був вибухово-оптимістичним, але вступу до ЄС не передбачав. Та й на Майдані було всього дві вимоги: до старої влади – визнати Ющенка президентом, і до Бога – не допустити кровопролиття. Водночас чи не вперше Європа, точніше, її неуповноважені представники, зокрема Валенса, виступали перед новою Україною.

Коли ми, попри все, перемогли, виявилось, що Україна має шанси європеїзуватись. Про європейськість України торочилось від початку її незалежності

у 1991 році. Процес тупцював на місці, але чи була в цьому провина лише України?! Те, що не було нею зроблено очевидно, але чи давала «Верхній Вольті з ракетами» шанси «стара» Європа потрібні сигнали, – не певен. Безперечно, європолітика Кучми була декларативною, але чи варто списувати все на нього... Зрештою, у формі взаємного неподання сигналів, розігрувалося прислів'я: «чого дурний, бо бідний, а чого бідний, бо дурний». Зараз видаються дивними порівняння «помаранчевої» України з Польщею часів «Солідарності», про необхідність ще 10–15 років для вступу в ЄС, – це буде вже тридцять «польських років». Тинь України Європа побачила на Майдані, а саму Україну побачить років за десять. Тож наразі політика Ющенка виглядає різновидом релігії, поєднаної з куртуазним коханням, – таким собі пошуком святого Грааля. Головне, аби це не відбилось напряму на результатах виборів, коли до влади можуть повернутись не менш романтичні прихильники агресивного «кохання по-руськи».

Темпи нашої європеїзації

Не варто хвалити владу, тим більше неуспішну, але й критикувати Ющенка хоча ще менше. Він переміг з чіткою «проєвропейською програмою», зобов'язавшись і в очах світової громадськості, і в очах власного електорату. Не певен, що це було найважливішим в його програмі. Але, попри все, вперше в історії України поглиблення інтеграції з Європою стало візитівкою її провладу. Вперше представник верхньої влади наполіг, аби Україна обрала один курс – на Захід. Тож навряд чи він робив це, аби дискредитувати себе і свою адміністрацію.

Початково образ Ющенка, через вкрай розлогу і популістичну програму був вкрай «збйоровий»; кожен бачив у «вожді», що хотів, а той лагідно дозволяв у це вірити. Згодом, після отруєння, коли події розвивались надто стрімко, питання про «вірогідність» програми Ющенка вже і не стояло – насувався державний заколот з боку Віктора Януковича. Тож чи Ющенко в Україні справді сприймався як прозахідний кандидат?! Ніби, так. Хоча він одразу наголошував, що по інавгурації з першим візитом поїде до Москви. «Ющенкофіли» сприймали це як належне, мовляв, – «батько москалів дурить». Напевно московський вектор (у всій повноті значення) серйозно і не планували скасовувати ані в бізнесі, ані у політиці, – більшість «внутрішніх спонсорів» кампанії Ющенка фінансово пов'язані насамперед з Росією. Сподівались, що вдасться помалу інтегруватись до ЄС, за мовчазної згоди Москви.

Як не дивно «європейську ідею», крім команди Ющенка, не використовує в Україні ніхто; на сході, активно підсичувані Росією, домінують ідеї «слов'янського братства» і «євразійської» унікальності України. «Європейська» ідея не домінує і серед владних постсоветських еліт, неостаннім аргументом (враховуючи виборчу полеміку на півдні і сході України) є «польське безробіття, породжене вступом до ЄС». Досі найбільшою проблемою європейських оптимістів в Україні є те, що вони під шквалом критики не можуть чітко сформулювати, для чого Україні потрібен вступ до ЄС. На жаль в Україні євроінтеграція лишається чито літургією, чито магічним ритуалом, сакральним дійством, а не звиклим бюрократизованим процесом. На інтеграцію накладається і процес державної модернізації, котрий має мало спільного з тим, що було в Польщі років десять тому. Ця «модернізація» у формі євроінтеграції і є реальним шансом перебудовуючи консолідувати Україну.

Зрештою, попри проблему з самоідентифікацією (за даними Центру ім. Разумкова лише 33,3% українців вважають себе європейцями, а 60,3% такого відчуття не мають, – і це насамперед викликано матеріальним співставленням) українці лишились нацією єврооптимістів. За умов, що нас досі тримають у бантустані, у постсоветському загоні для людей другого гатунку, українці досі не зневірились в ЄС і своїй неазійськості. Попри те, що впродовж минулої кампанії «януканцями» було зроблено все для дискредитації ідей євроінтеграції, – всіх зусиль машини пропаганди для цього виявилось замало.

Але з гіркотою можна констатувати: нема певності, що ЄС нас полюбив після революції. Пересічний євробюрократ живе не категоріями культури, а виміром споживчого кошика. І досі зберігається два темпи процесу: український спринтерський – втиснути якнайбільше до березневих виборів і європейський – чим повільніше, тим ліпше.

В Україні досі нема відчуття «намацальності» ЄС, для більшості респондентів він реальний, як і телесеріал «Санта-Барбара». Тож і ставлення до «європейського телесеріалу» відповідне: не всякий скромний українець вірить у те, що спромігся би віднайти себе у віртуальному раю. А прикладів реального досвіду катма, – за даними того ж центру ім. Разумкова лише 25,4% респондентів відвідало ЄС, а 54,5% – взагалі не були за кордоном! Найбільше ж «туристів» було в Росії – 27,7%, в Польщі – 8,9% і в Білорусі – 5,5%. Тож український рівень єврооптимізму у 40,1% за даними вересня 2005 року я годен уважати супервисоким! Попри все українці досі вірять в Європу, жваво підтримуючи лінивих чиновників з неіснуючого міністерства української євроінтеграції!

Не то хотілось, що моглося або «неброскій» шик українського партактиву

Зрештою, на Майдані і не стояло питання, чи вдасться Ющенку допровадити Україну до ЄС. Питання ставилось в інший спосіб – «чи Україна повернеться до Росії? Чи збереже суверенність і незалежність?».

«Помаранчева» Україна не змогла перебудувати держапарат за новими принципами, цілком змінивши владні еліти, – адже значною мірою була її породженням. Тож і принципи роботи чиновників багато в чому лишилися советськими, зберігся формалізм і бюрократія, але вони не стали визначальними, як за Кучми. Процвітає некомпетентність урядовців, критеріями для відбору яких є приналежність до клану, протекціонізм і улеслива особиста вірність, – абсурдно звучали непоодинокі слова при відставках про «любов до Віктора Андрійовича». Часто за євроінтеграцію відповідають діти советської номенклатури, випускники закритих київських вузів в лискучих костюмах і гостроносих черевичках, подібні на бутлегерів часів сухого закону, які не викликають жодної довіри у скромних трударів Європейської комісії, котрі в одязі обирають вікторіанську невибагливість.

В часах кучмізму у виступах західних політиків найчастіше лунало, що Україна подає недостатні сигнали Брюсселю. Адже боротьба за євроінтеграцію почалася не на Майдані – впродовж багатьох років на цей невдячний вівар було покладено чимало зусиль. Таке враження, що в ЄС вони лишалися непоміченими. Але одразу по революції сподівання на інтеграцію буяли, – «євродепутати в помаранчевих

бантах», Солана і Квасневський, реакція Вашингтону і, найважливіше, – Москва відступила. Тож може в нагороду євроінтеграція?! Тому так боляче вдарили слова комісарки з питань зовнішньої політики ЄС і європейської політики сусідства Беніті Ферреро-Вальднер, мовляв ЄС не повинен робити передчасних дій для введення України до ЄС. Це пролунало 25 січня, коли у третій день президентства тріумфатор Ющенко виступав на сесії Парламентської асамблеї Ради Європи в Страсбургу.

В Україні досі не створено Міністерство європейської інтеграції, – я був розчулений від підписаної на державному рівні угоди між польським комітетом до справ інтеграції і неіснуючим українським міністерством. Уряд слабенько працює і в напрямку промоції України за кордоном, зокрема Інститутом розвитку міста у Львові було підготовлено журнал «Україна» польською мовою, – повноцінний кольоровий журнал, який сприяв реальній промоції України у світі, адже планувався його переклад і на англійську. Журнал був представлений Ющенку у січні в Варшаві, всі визнали його добрим проектом, але грошей на розвиток не дали. І на жаль це розповсюджене явище. Водночас є й успіхи, але смішно вказувати за здобуток у сфері «міжлюдських контактів» «проведений День Європи в Україні (Київ, Одеса, Донецьк).

І якщо українці на краще сподіваються, то реальною наразі лишається перспектива жорсткого економічно-сировинного тиску Москви, а підтримка ЄС виглядає надто примарною. ЄС не прагне патронувати східних сусідів. В разі енергетичного шантажу України Брюссель лише лицемірно знизуватиме плечима, кажучи «це ж торгівля, це ж економіка, це ж двохсторонні відносини». В разі «проваленого» грудневого самміту Україна–ЄС з'явиться враження, що Європа, обнадійливо плескавши Україні під час революції, дякувала за гарний фестиваль, нагадавши, що «не підтримувала жодного кандидата і нічого не обіцяла».

В Україні свідомі, що «стара» Європа скептично дивиться не лише на нових членів, але й взагалі на потребу розширення. Тож чи повинна Україна нехтувати своїми інтересами, перетворюючи бюрократичний процес у жертвопринесення? Іншого виходу нема! Треба робити маленькі, паперово зафіксовані крочки, хоч після «помаранчевої» перемоги і була надія, що достатньо сказати магичні слова «споконвічна європейськість України» і Ющенко на коні в'їде до Брюсселю. Певно непохитність Європи і стане найбільшим розчаруванням Майдану, вдаривши по Ющенку, адже на думку більшості українців (63,8%) досі найпозитивніше впливає на розвиток відносин з ЄС саме він.

Водночас у суспільній свідомості співпраця з ЄС так і не переводиться на буденний рівень, – до Москви можна в'їхати без візи, послуговуючись доступною мовою. На Майдані і не сподівались, що Ющенко приведе Україну до ЄС, вірили в те, що в разі його демократичної перемоги ЄС зглянеться і переоцінить ставлення до України.

Багатовекторний Київ

Зауважмо, План дій не готує Україну до членства в ЄС, а займається її підготовкою лише до поглибленої інтеграції у певних галузях. Владні еліти надто добре розуміють, що дива інтеграції, напередодні визначальних парламентських виборів не станеться: навряд чи Україну запросять до ЄС, чи бодай підтримають її коштами.

Європейська інтеграція України знову постає багатовекторним процесом, – адже залежить насамперед не лише від України (з усім її комплексом проблем), але

і від психологічної готовності країн-членів співдружності побачити Україну в своєму колі та від напору Кремля. На відміну від кучмівських брехливих декларацій нова влада «хоче до ЄС, але не може» і тупоче на місці, побоюючись погубити електорат. Таке враження, що вона досі не впевнена у політичному майбутньому, оскільки триває найглобальніша трансформація всередині країни, – судова й адміністративна реформа.

Українські високопосадовці, коментуючи виконання Плану дій, зберігають казенний оптимізм, і якщо у «політичному діалозі і реформуванні» успіхи справді є, то вони недостатні у питаннях «економічних і соціальних реформ і розвитку» та у «торгівлі, ринкових і регуляторних реформах».

Чи не найбільша проблема – відсутність всеукраїнської згоди щодо євроінтеграції, не кажучи про курс до НАТО. Політичні вороги Ющенка дедалі активніші, а його союзники – або мовчазні, або безпорадні. Є й не лише проблема «неготовності України», не того «що» перешкоджає Україні вступити, наприклад, до СОТ, але й того, «хто» це робить, зокрема у Верховній Раді. Досі існує потужне проросійське лобі, що спирається на ідеологічну зашореність і консерватизм комуністично-януковичівського електорату. Для цих фракцій столицею надалі залишається Москва, яка дала «сигнал» не пропускати законопроекти, що дозволять Україні вступити до СОТ раніше за Росію. Ці фракції фінансуються переважно українськими монополістами, які побоюються приходу світового капіталу і відкритої конкуренції.

Перед виборами Ющенко став заручником свого ж євроентузіазму, і якщо саміт Україна–ЄС і вступ України до СОТ не принесуть бажаного результату – це означатиме, що Європа сама заштовхуватиме Україну в труну російської дружби.

Київ і Брюссель чекають на результати виборів, які стануть головним критерієм «демократичності» України і прояснять її перспективу найближчих визначальних років. Тому перед виборами політичними партіями як лівого, так і зонайгірше, правого спектру розігруватиметься карта «неприєднання» до ЄС – яка старанно підживлюватиметься з Москви. У цьому питанні, за фатальним збігом обставин, інтереси «кишенькових» націоналістів і червоного табору, залежного від промосковського бізнесу – співпадатимуть. Різнитимуться лише регіони і використовувана риторика.

Досягнути небокраю

Попри активний діалог з Києвом гарантій ЄС не дав – лише туманні «сигнали», мовляв – двері для будь-якої європейської країни відчинено. Але візовий режим не спрощується, інвестиції непомітні, на роботу українці надалі їздять нелегально, найгірше з можливого – закриття Польщею українського вікна в Європу.

Зрозуміло, для успішної адаптації України бракує всього – управлінських кадрів, коштів на підготовку законодавства, централізації владних зусиль і політичної волі. Але ж визнаймо – не лише волі Києва. Безперечно, Україна сама гальмує свій вступ до євроструктур низьким рівнем економіки і повільністю реформ, надто високим рівнем корупції, невідповідністю реального рівня демократії. Але, чи міг би Ющенко справді кардинально змінити все, не поставивши під загрозу увесь проєкт «помаранчевої» України?! Напевно ні. Якщо придивитись на поступ українських реформ, та саме на Ющенка припадає найбільший тягар відповідальності за сакра-

ментальне «все». Навіть у провалах, недієздатності і популізмі уряду Тимошенко виявлятимуться Ющенко.

Досі бракує паритетної щирості у стосунках між старою Європою і Україною при обговоренні перспектив членства, – ніби використовують одне й то саме слово «євроінтеграція», але в Києві і Брюсселі воно має різний зміст. Часом складається враження, що проти членства України в ЄС є не лише Росія чи українські реакціонери, але й чиновники з Брюсселю. Україна починає нагадувати «попелюшку», яка повинна «зробити невідомо що», але й якнайшвидше.

В цьому контексті рух українського уряду нагадує біг навмання, адже євроінтеграція надто важливий аргумент на користь партії Ющенка НСНУ; вона мала б демонструвати конкретні успіхи спраглому українському електорату; тому часто реальна євроінтеграція замінюється її симуляцією, себто так званім рухом на Захід – це і Болонський процес, і отримані кредити, і навіть виступи президента на офіційних візитах. А безконтрольний ЄС мовчить після розмитих обіцянок, міцно сумніваючись в успіхах України. Часом, ніби злякавшись, ті самі люди, котрі в часі революції переконували в тому, що «ЄС і Україна» разом, наголошують, що «ЄС не СНД, і туди ніхто не тягне».

Рух України до Європи нагадує радше гонитву за небокраєм – як швидко не їхати, нитка горизонту залишається така ж далека. Причин для того, щоби Україну далі тримати за «оксамитовою» завісою єврочиновники знаходять безліч, але єдиним питанням лишається, чи справді Європа хоче бачити у своєму товаристві Україну і чи готова робити кроки їй назустріч. Натомість виглядає, що в євроінтеграції набагато легше переконати донецьких шахтарів, ніж французів.

Тетяна Івженко

Украина снова на распутье

Экс-президент Украины Леонид Кучма теперь часто повторяет слова американского президента Рузвельта о том, что успехи правителя зависят от психологии граждан. В справедливости этого утверждения Кучма убедился ровно год тому назад, когда украинцы восстали против проводимой бывшим президентом политики. В тот момент Украина во второй раз за историю независимости была чрезвычайно близка к тому, чтобы окончательно выбрать европейский путь своего развития. Однако, как и в 1991 году, украинцы сделали на свою мечту, не подкрепленную осознанием сложности и ответственности такого выбора.

Украинцы верят в могущество власти и не верят в себя

По сути, Оранжевая революция изначально была не акцией в поддержку Ющенко, а, скорее, протестом против государственно-политической мафии, прикрывавшейся пророссийскими лозунгами. Те, кто год тому назад вышел на Майдан независимости в Киеве, жестко потребовали прекратить практику закулисной дружбы с Москвой. Это случилось даже не потому, что Кремль поддержал Виктора Януковича, а потому, что Россия воспринималась как прикрытие и поддержка режима, созданного Кучмой. Соответственно, ожидалось, что новая власть отмежуется от команды Владимира Путина, а Запад в благодарность за этот шаг поддержит Украину на ее новом праведном пути к европейским ценностям.

Сейчас украинские социологи называют тот период развития страны и общества «революцией надежд». Они поясняют, что наступившее через год разочарование в новой власти и провозглашенном ею курсе евроинтеграции связано не с объективными причинами. Оно объясняется субъективными наивными обидами участников Оранжевой революции на неспособность власти одновременно расправиться с так называемой «системой Кучмы» и радикально улучшить жизнь рядовых граждан.

То, что граждане по-прежнему не чувствуют собственной личной ответственности за ситуацию в стране, лучше всего иллюстрируется данными Института социологии Украины. Опросы общественного мнения свидетельствуют, что при Кучме только 5–7% украинцев считали, что народ способен бороться против произвола власти. Однако даже после революции количество людей, уверенных в способности влиять на действия властей увеличилось всего лишь до 10%. То есть,

около 90% украинцев, как и раньше, либо пребывают в уверенности, что власть всесильна и неподконтрольна, либо выражают серьезные сомнения в возможности изменить ситуацию.

В этой связи любопытными являются результаты другого опроса, проведенного украинским Центром экономических и политических исследований им. Разумкова. Осенью 2005 года выяснилось, что, несмотря на усилия властей, 60% украинских граждан не считают себя европейцами, хотя 85% признают, что Украина относится к Европе географически, а 61% указывает на неразрывные исторические связи. Причина, по которой нынешние украинцы не видят себя членами европейского сообщества, кроется в экономических трудностях (77%) и социальных проблемах (74%). Как оказалось, рядовые граждане ожидали на стремительное улучшение собственного уровня жизни, которое должно было произойти с избранием новой власти. Это открытие важно, поскольку слова Рузвельта о зависимости успеха власти от психологии граждан относятся и к Виктору Ющенко. Будет ли он произносить их с гордостью или с горечью – зависит от способности команды президента разработать точный и понятный рядовому украинцу план новой европейской политики Украины.

Россия снова стала важным фактором украинской политики

До сих пор успехи новой украинской власти на этом поприще можно было назвать спорными. С одной стороны, Киев еще весной взял быстрый темп, обнародовав календарный план евроинтеграции. Напомним, планировалось до конца текущего года вступить во Всемирную торговую организацию и получить европейский статус страны с рыночной экономикой, до 2008 года выполнить все пункты соглашения об углубленном партнерстве с Евросоюзом, а после этого начать переговоры о членстве в ЕС.

С другой стороны, планы Ющенко застопорились на первом же этапе, столкнувшись с сопротивлением парламента. Отдельными проблемами стала несогласованность действий команды президента (что привело к осеннему политическому кризису) и неспособность власти выработать единую четкую линию поведения в этом вопросе.

Так, Киев, как и раньше, отвлекается на переговоры с Москвой о перспективах участия в объединениях в рамках СНГ. В момент, когда «Газпром» накануне зимы пригрозил повысить в три раза стоимость газа для Украины, в кулуарах украинской власти, как и при Кучме, заговорили о необходимости отложить на время евроинтеграционные планы и сосредоточиться на поиске компромиссов с Россией. Угроза близкого энергетического кризиса затмила мечты о европейском будущем. Кстати, именно в момент смены правительства из структуры Кабинета министров незаметно исчезла введенная Виктором Ющенко должность вице-преьера по вопросам евроинтеграции. В России это восприняли как обнадеживающий факт. На Украине сделали вывод, что власть продолжает лавировать в вопросах внешней политики, принимая ситуативные решения, которые не всегда соответствуют заявленной стратегической линии.

Впрочем, к ноябрю конфликт между Украиной и Россией возник как раз из-за несогласованности в вопросах вступления в международные организации. Секретарь Совета Нацбезопасности и обороны Украины Анатолий Кинах пояснил: «Более 20% украинского экспорта приходится на Россию. Мы обязаны учитывать, как интеграция в международные структуры повлияет на наши двусторонние отношения. Нельзя допустить, чтобы после вступления одного из государств в ВТО мы начали строить между собой дополнительные таможенные барьеры, защищаясь от перетока импортной продукции. Поэтому мы предложили нашим партнерам отказаться от эмоционально-политических заявлений и рассмотреть проблему на экспертном уровне».

По словам Кинаха, украинская сторона предложила Москве подписать соглашение, суть которого сводится к тому, что, независимо от того, какая страна первой вступит в ВТО, она не будет создавать для другой проблемы. Очевидно, что Россия действительно способна создать для Украины не только энергетические проблемы. Ожидалось, что подписывать документ будут президенты Путин и Ющенко, однако российский президент неожиданно и без объяснений отложил свой визит в Киев, который планировался еще на октябрь. На Украине это расценили как форму давления, однако никакого внятного ответа на действия российской стороны пока не последовало.

Евроинтеграция проходит в режиме «антикризисного менеджмента»

Анатолий Кинах утверждает: «Для Украины вступление в ВТО – вопрос принципиальный и безальтернативный. Членство в этой организации является огромнейшим стимулом для экономического развития. Это очень позитивный фактор для экспорта, доля которого в ВВП Украины достигает 60%. Это ограничение антидемпинговых расследований. В конце концов, вступление в ВТО – это новые возможности для продвижения украинской продукции на мировые рынки».

При этом на Украине, как ни странно, даже на уровне правительства не существует расчетов, иллюстрирующих положительные и отрицательные стороны вступления в эту международную организацию. Новый министр экономики Арсений Яценюк отметил: «Когда я стал анализировать подписанные двусторонние протоколы (о поддержке со стороны стран-членов ВТО), в ряде случаев у меня возникал вопрос относительно компетентности тех лиц, которые вели переговоры...».

Министр сказал, что, например, на рынке сельскохозяйственной продукции на Украине сложилась парадоксальная ситуация. «Наш рынок открыт для всей, подчеркиваю, всей импортной продукции. На рынках ЕС импортные пошлины в среднем в 3,5 раз выше, чем у нас сегодня. То есть, Украины сейчас практически на 80% (по тарифам) функционирует в условиях ВТО», – пояснил Яценюк.

Министр экономики уверен, что не существует даже технической возможности выполнить планы Ющенко и обеспечить вступление Украины в ВТО до конца 2005 года. В лучшем случае это случится в следующем году, полагает он. А министр иностранных дел Борис Тарасюк в то же время заявил, что вступление Украины в ВТО зависит в основном от Верховной Рады (парламента), которая должна принять не-

обходимый минимум законов. По мнению Тарасюка, планы Виктора Ющенко вполне реальны. Судя по таким противоречиям, можно сказать, что украинская власть, вероятно, не успевает детально разработать, просчитать и согласовать все параметры своей евроинтеграции, а поэтому пытается действовать в режиме «антикризисного менеджмента».

Насколько успешны подобные попытки, станет известно 1 декабря, когда в Киеве состоится саммит Украина–Евросоюз. Ожидается, что представители ЕС дадут оценку евроинтеграционным действиям новой украинской власти. Накануне саммита комментарии на эту тему были уклончивыми. Так, председатель представительства Европейской комиссии на Украине посол Иен Боуг сказал, что сейчас Украина выполняет согласованный с ЕС план действий, который продлится до 2008 года. Если к тому времени Киев выполнит все пункты плана, то Евросоюз сможет рассмотреть вопрос о расширении сотрудничества. «Сегодня вопрос членства Украины в ЕС не стоит в повестке дня», – подвел итог Боуг. Он добавил, что максимум, что со своей стороны сейчас готов предложить Киеву ЕС, – это поддержка в вопросе вступления в ВТО и обещание после этого ввести режим свободной торговли.

Опасения Евросоюза не беспочвенны

Осторожное отношение евроструктур к Украине имеет свои причины. В первых, европейцы опасаются наплыва дешевой рабочей силы. Даже сейчас, когда украинские границы закрыты, по разным оценкам, от 2,5 до 7 млн. украинцев нелегально работают за рубежом. Ежегодно их количество увеличивается. При этом на Украине растет теневой уровень безработицы. Если официально он составляет только 2,8%, то реальный показатель может достигать от 10 до 20%.

Дело в том, что государственная статистика базируется на количестве людей, которые обратились в центры занятости с просьбой найти им работу. Уполномоченный Украины по правам человека Нина Карпачева уверена, что большинство украинских безработных в такие центры не обращается, а вместо этого пытается уехать на работу в богатые страны. Замдиректора Института демографии и социальных исследований Национальной академии наук Элла Либанова пояснила, что формальные показатели количества свободных рабочих мест на Украине ничего не означают. Комментируя отчет правительства о создании после Оранжевой революции полумиллиона новых рабочих мест, Либанова отметила: «Это может оказаться фикцией. Люди не пойдут работать, если им не будет обеспечена нормальная зарплата». Судя по приведенным в начале статьи данным социологических исследований, более половины украинцев действительно недовольны экономическим положением в стране и своим уровнем жизни.

Обратной стороной этой ситуации является сохраняющаяся уже многие годы бюрократическая система, фактически препятствующая развитию малого и среднего бизнеса. Несмотря на многочисленные принятые в последнее время законы и указы, которые должны исправить ситуацию, одной из основных украинских проблем остается уровень коррупции. Анонимное исследование, проведенное украинским журналом «Власть денег», показало, что только 30% чиновников самого низшего звена дорожат своей зарплатой. Среди чиновников высшего звена и чи-

новников-политиков такових не більше 5%. Зато, як і раніше, любой бюрократ дожить своїм рангом, поскільки он дає можливості для отримання нелегальних доходів. Грубо говоря, чем выше должность – тем она прибыльнее.

Более того, после Оранжевой революции, как утверждают и сами чиновники, и рядовые граждане, размеры взяток резко увеличились. Это, кстати, стало одной из важных причин зарегистрированного резкого сокращения иностранных инвестиций на Украине. Инвесторы столкнулись с тем, что чиновники периода Кучмы увеличили свои незаконные гонорары, ссылаясь на особый риск в новых условиях. А новые бюрократы дорого стоят, поскольку изначально заявляют, что они неподкупны.

Любопытно, что, по оценкам граждан, сразу после прихода к власти Ющенко взятки на некоторое время вообще перестали практиковаться. Это объясняется страхом перед возможной так называемой люстрацией. Как только эта опасность осталась в прошлом, чиновники вернулись к привычному способу обогащения. Замдиректора Института социологии Украины Евгений Головаха считает, что идея с люстрацией изначально была обречена. По его словам, планировавшаяся масштабная «чистка кадров» привела бы к тому, что при таком же, как и раньше, уровне коррумпированности снизился бы уровень компетентности бюрократии.

Одним из возможных способов борьбы с коррупцией на Украине могла бы стать административная реформа (предполагающая значительное сокращение чиновничьего аппарата с более четким распределением его функций и ответственности) с параллельной либерализацией бизнес-климата. Впрочем, эту задачу пока не смогло выполнить ни одно украинское правительство. Возможно, противостоять натиску чиновников и провести необходимые реформы сможет новый Кабинет министров, который будет сформирован после парламентских выборов. Юлия Тимошенко не сомневается в победе своей партии и собирается снова возглавить Кабинет министров, чтобы продолжить начатое.

Нелегкий выбор между свободой и рабством

Политические симпатии украинцев в свете выборов в Верховную Раду тоже свидетельствуют о разочаровании итогами свершившейся год тому назад революции. Нынешней осенью впервые с момента смены власти Виктор Янукович, возглавляющий Партию регионов, стал лидером предвыборной гонки. Разные социологические службы отмечают, что он опередил не только блок Ющенко, но даже Тимошенко, поддержка которой считалась беспрецедентной и стабильной. Янукович склонил чашу весов в свою сторону фактически пустыми обещаниями, придя к власти, улучшить экономическое положение граждан с помощью интеграции в структуры, возглавляемые Россией.

Украинские эксперты считают эту электоральную тенденцию логичной, поскольку, по их словам, эйфория от иллюзорного ощущения свободы и демократии почти всегда сменяется в обществе ожиданием сильной авторитарной руки. Именно на волне таких настроений после условного демократа Ельцина к власти в России пришел безусловный диктатор (по складу характера и стилю управления) Путин. Кстати, по данным украинского Фонда «Демократические инициативы» популярность Владимира Путина на Украине сейчас чрезвычайно высока.

Противопоставить этому феномену можно только проведенный Институтом социологии Украины опрос, в ходе которого около 51% граждан заявили, что Оранжевая революция научила их защищать свое человеческое достоинство и гражданские права. Не разделяют это мнение 22,5% украинцев. Примерно 25% не смогли или не захотели отвечать на этот вопрос. В целом результаты исследования точно отражают тот факт, что основной переменной, произошедшей год тому назад на Украине, стало новое общество.

Именно поэтому в стране появилось множество новых СМИ, пресса стала чувствовать себя свободно, а граждане научились отстаивать свои права. Появившись однажды, гражданское общество вряд ли может исчезнуть. По крайней мере, угроза авторитаризма или диктатуры Украине в ближайшие годы совершенно точно не грозит. А в отсутствие таких угроз общество и государство в течение нескольких ближайших лет действительно могут дорасти до европейского уровня самоосознания. Только в таком случае украинцы наконец признают себя европейцами.

Сергій Гармаш

Революція в Україні триває, але її кольори змінюються

Президентські вибори 2004 року в Україні поставили країну на межу громадянського конфлікту. В деяких родинях люди досі не спілкуються один з одним, через те, що підтримували різних кандидатів. І причиною такого накалу пристрастей звичайно були не просто особистості Ющенка чи Януковича, – причиною було сприйняття чи не сприйняття людьми тих шляхів розвитку країни, тих політичних та соціально-економічних моделей, які вони уособлювали в очах виборців. Ющенко вважався прозахідним кандидатом – носієм західних стандартів демократії, Янукович – прорадянським лідером з авторитарним стилем керівництва та орієнтацією на Росію.

Не можна сказати, що геополітична спрямованість кандидатів була основним і свідомим чинником, який формував позитивне і негативне ставлення до них. Якщо бути чесним, то в період виборчої кампанії, де стикалися не тільки інтереси національних еліт, але й конкуруючих за вплив в регіоні наддержав, політтехнологи будували виборчі тактики та стратегії скоріше на емоційних, ніж раціональних меседжах. І Схід голосував не стільки за Януковича, скільки за «свого» (яким могла бути і інша людина) та проти «бандерівця» Ющенка. Схожі мотиви були і в мешканців західної України, серед яких культивувався міф про «донецьких бандитів». Тож, емоційне нашарування сприйняття людьми цих політиків було технологічним, міфологічним. Але стрижнем, на який накладались ці емоції, були справді геополітичні стратегії кандидатів.

Тому вибори стали фактично відображенням розподілу країни за місцем проживання носіїв європейських та, умовно назвемо, – «радянських» цінностей. І це можна довести, якщо проаналізувати стан «помаранчевих» та «біло-блакитних» регіонах основних європейських та взагалі демократичних інституцій: свободи преси та громадянського суспільства. Що до преси, то загально відомо, що на Донеччині, наприклад, ЗМІ були повністю монополізовані так званою «донецькою фінансово-промисловою групою» і ніякого плюралізму думок в них не було. Західна Україна в цьому плані однозначно більше додержувалась журналістських стандартів об'єктивності. А стан громадянського суспільства можна охарактеризувати такими цифрами, оприлюдненими в червні цього року донецьким Інтернет-виданням «Острів» (ostro.org). За п'ять останніх років Фонд Джорджа Сороса «Відродження» надав громадським організаціям Донецької області 1 мільйон 200 тисяч доларів. Такі дані в Донецьку оприлюднив виконавчий директор фонду Євген Бистрицький. Це, за

його словами, в чотири рази менше, ніж за аналогічний період перераховано громадським організаціям Львівщини. Але причина такого дисбалансу, за словами Є. Бистрицького, не в політиці фонду, а в тому, що в Донецькій області громадські організації мало розвинуті і грантодавцям з цього регіону не надходять проекти для фінансування. І навіть, якщо проаналізувати, на які громадські ініціативи такі заявки надходили з Донеччини до «Відродження», то більшість з них пов'язані із вирішенням проблеми СНІДу – 32%. А на реалізацію ініціатив з активізації громадськості – 2%, на розвиток свободи слова та розширення доступу до інформації – лише 3%.

Тож, президентські вибори 2004 року в Україні стали лакмусовим папірцем, який показав, наскільки європейським є народ України, які цінності в ній переважають. І це підтверджується статистичними даними. Так, за інформацією наукового керівника авторитетного в Україні Фонду «Демократичні ініціативи» Ірини Бекешкіної, дослідження цього року показали, що позитивно до приєднання до ЄС ставляться 47% українців, а негативно – 20%. Якби політтехнологи Януковича зважали на таку соціологію, то він би, мабуть не будував свою виборчу кампанію на антизахідних мотивах.

Але не тільки тяжіння українців до Європи обумовлювало результат виборів, але й самі вибори у свою чергу суттєво впливали на ставлення електорату до Європейського Союзу. Ось що про це, на конференції «Київські діалоги», яка відбулась в Берліні 11–13 листопада сказала вже згадувана Ірина Бекешкіна.

«Питання щодо ставлення до приєднання до Європейського Союзу ставилося нашому населенню починаючи з 2000 року і кожного року. В 2000 році було набагато більше ентузіастів приєднання до ЄС. Тоді позитивно до цього ставились 56%, негативно – 9%. З року в рік ентузіазму ставало менше і в 2005 році ставлення до приєднання до ЄС стало істотно нижчим. Зараз позитивно до цього ставиться 47%, а негативно 20%. Це зниження ентузіазму щодо ЄС не пов'язано з тим, що люди стають більше грамотними і більше про це знають. Це пов'язано з виборами. Оскільки, якщо проаналізувати, – після кожних виборів у нас зменшується кількість ентузіастів щодо Європейського Союзу і ще більш катастрофічно – щодо НАТО. Там взагалі за один рік на 16% погіршилося ставлення. Це зв'язано з тим, що деякі політичні сили використовують антизахідну істерію як певну карту у виборчій боротьбі».

Але цікаве зауваження: за словами І. Бекешкіни, ставлення до перспектив приєднання України до ЄС «це одне з небагатьох питань міжнародних відносин, де не ділиться істотно Україна на Схід і Захід. Оскільки, Захід, звичайно, більш прихильний до цієї ідеї, але і серед „східняків” – східних українців, теж переважає устремління вступити в Європейський Союз».

Виходить парадокс: європейські устремління досить високі і в регіоні, де не розвинуті європейські цінності. Як його можна пояснити?

Готуючи цю статтю, автор провів невеличке опитування пересічних донеччан, на предмет теми цього матеріалу: «чи наблизилась Україна за останній рік до Європи?».

- «Ціни весь час намагаються наблизити до європейських, а зарплати як у негрів»;
- «Стільки розмов про боротьбу з корупцією, а її менше не стало»;
- «В Європі поліція не може просто так затримати людину і не повідомити родині, а в нас це за правило»;

– «Ющенко розпродає українські підприємства німцям [мається на увазі продаж Криворіжсталі „Mittal Steel” – авт.], а що ми будемо робити, коли в нас нічого не залишиться свого?»

Якщо узагальнити ці відповіді, то вони досить чітко показують ставлення мешканців Донецька до ЄС. І полягає воно в тому, що донеччанам подобаються стандарти життя в ЄС, але вони не розуміють механізмів та шляхів створення цих стандартів. А невдачі «європейської помаранчевої» влади на шляху до цих стандартів, екстраполюються і на ставлення людей до Європейського Союзу. Тобто, Європа на сході України є тим журавлем в небі, який через його недосяжність є менш бажаним, ніж синиця «кучмівської стабільності» в руках. До Європи хочуть, але мало вірять в те, що це реально. Цьому сприяють і безвідповідальні заяви чиновників Єврокомісії, наприклад про те, що скоріше Нова Зеландія увійде в ЄС, ніж Україна.

Таким є ставлення пересічних донеччан до європейських перспектив України, і навряд чи воно сильно відрізняється від «європейських» настроїв в інших регіонах. І це є проявом ще одного парадоксу. Він полягає в тому, що українська політична еліта, яка за формою і словами є європейською, по суті такою не є, бо не додержується європейських цінностей у своїй діяльності. Навряд чи, наприклад, європейський президент, у відповідь на критичну, але об'єктивну, статтю про свого сина, міг би сказати «тикни в морду цьому журналісту»... В той же час, український народ, який є менш «європейським» за формою, виявився справжнім носієм європейських цінностей, коли вийшов на Майдан, щоб захистити свою свободу і свої права. Політики використовують проєвропейську риторичку у своїх цілях, знаючи що вона буде підтримана людьми, але на європейські справи їх, як правило, не вистачає. Звичайні ж люди, у більшості своїй, не знають про Євросоюз нічого крім цієї назви, але на ментальному рівні є носіями європейських цінностей. Інакше важко пояснити, звідки в авторитарно-олігархічній кучмівській Україні могло взятись стільки борців за свободу і демократію.

І саме ця європейськість українців є рушійною силою, яка наближає країну до Європи, навіть всупереч діям чи бездіяльності влади. Можна виділити три ознаки цього руху, які спостерігаються в сучасній Україні:

- свобода преси;
- свобода виборів;
- свобода вираження своїх політичних поглядів (мітинги, збори, демонстрації),
- інакше кажучи: свобода на протест.

Навряд чи сьогодні знайдеться людина, яка б сказала, що українські ЗМІ якісно не змінилися після Помаранчевої революції. Навіть в такому неблагополучному в цьому плані до виборів регіоні як Донеччина моніторинг інформаційної присутності партій у обласних ЗМІ показує, що тенденції різко змінилися. За даними моніторингу Донецького обласного відділення Комітету виборців України, рейтинги присутності в обласних ЗМІ «донецької» Партії регіонів, яку очолює В. Янукович, та «помаранчевої» «Батьківщини» Юлії Тимошенко в серпні були майже однаковими – відповідно 0,61% та 0,66%. У вересні та у жовтні до лідерів інформаційної присутності приєдналися також представники інших ідеологічних напрямків: «Трудова Україна», СДПУ(о), Соціалістична партія України. Тобто, незважаючи на традиційні симпатії донецьких журналістів до Партії регіонів, потрапляти у регіональні ЗМІ

отримали можливість всі політичні сили, які створювали інформаційні приводи. У всеукраїнських мас-медіа позитивні тенденції ще більш помітні. Саме завдяки цьому, в країні більше немає чисто інтернетних скандалів, як за Кучми, коли Інтернет та небагатовисловні опозиційні ЗМІ розповідали про якісь політичні процеси, а більшість провладних газет та телеканалів замовчували їх. Сьогодні в Україні є як «помаранчеві», так і «біло-блакитні» телеканали.

Ця свобода є, не стільки результатом дій влади, скільки завоюванням революції, яке журналісти, ані «помаранчеві», ані «біло-блакитні» вже не хочуть втрачати. Олена Притула – редактор найпопулярнішого в Україні політичного Інтернет-ресурсу «Українська правда». В інтерв'ю донецькому Інтернет-виданню «Острів» в листопаді цього року вона так охарактеризувала ставлення нової влади до журналістики: «... більше за все мене засмучує те, що вони [влада – *авт.*] поняття зеленого не мають, і не далеко пішли від Кучми в розумінні ролі журналістики. Будь-яку критичну статтю вони сприймають як замовний матеріал, як підтвердження продажності журналіста. Вони все ще не можуть зрозуміти, що журналіст в цій країні може дозволити собі бути незалежним...».

Тож, якісні позитивні зміни в українських ЗМІ є досягненням української демократії, а не влади. І саме Майдан продовжує диктувати владі правила гри.

Аналогічна ситуація складається у виборчих процесах. Двадцять шостого листопада Центральна виборча комісія України оголосить про початок офіційної виборчої кампанії до Верховної Ради України. Але вже сьогодні можна однозначно стверджувати, що ці вибори будуть кардинально відрізнятися від тих, що були в Україні, починаючи з парламентських перегонів 1998 року. Гарантією цих сподівань є політична активність громадян, викликана Помаранчевою революцією. І хоча небажання офіційного Києва створювати до виборів громадське мовлення, та, фактично закріплена у Меморандумі з Януковичем, відмова Ющенко від майданної обіцянки покарати фальсифікаторів виборів, дає підстави підозрювати владу у бажанні зберегти механізми маніпуляції та фальсифікації виборів для себе, все ж важко уявити, щоб це спокійно спостерігали представники інших політичних сил та преса. Тобто сьогодні все ще зберігається революційна ситуація, коли, як казав Володимир Ленін, «верхи не можуть, а низи не хочуть».

Що ж до свободи зборів та вільного висловлення своєї позиції, то цього, навіть, здається вже забагато. Їх можна спостерігати майже щодня і не тільки в Києві, але й у провінції. Можна сказати, що надмірна кількість мітингів та пікетів стали однією з особливостей поставторитарної України.

Тож, якщо підсумувати, можна зробити висновок, що Україна за минулий рік може й не стала ближче до Євросоюзу юридично, але вона наблизилась до нього за змінами у своєму світогляді, сумлінні своїх громадян. Це лише перший крок, який може уповільнити перемога «біло-блакитних» проросійських сил на парламентських виборах в березні наступного року, але те, що цей крок зроблений – безсумнівно. І те, що до наступних кроків у цьому напрямку владу будуть підштовхувати і народ, і бізнес, який вже зрозумів необхідність виходу на європейські ринки, – також не викликає сумнівів.

І мабуть не варто робити принциповим питання – чи буде Україна формально в Євросоюзі? Інтегруватися в Євросоюз чи з Євросоюзом – питання для політиків.

Для пересічних українців членство в цій організації не таке важливе, як отримання європейських стандартів життя. І вони до них йдуть. Незалежно від волі української влади (якою б ця влада не була) та чиновників Єврокомісії.

Революція все ще триває. Але з Помаранчевої, вона перетворилась на європейську. Кольори ідеологічного протистояння поступаються на її незримих прапорах європейським демократичним цінностям, уособленням яких вже є не конкретні кандидати чи міфи про них, а високі стандарти життя, прав та свобод громадян.

Роман Бриль

Корпоративний сектор прагне до Європи більше, ніж політики

«Європейській державі – європейський цирк» – таку на перший погляд навіть дещо кумедну фразу мав змогу чути кожен, хто останніми днями подорожуючи Києвом не збувся звички прислухатися до рекламних аудіо текстів у муніципальному метро. Цей слоган для промотеру своєї програми обрала для себе невелика навіть за українськими мірками компанія, яка отримує свій прибуток завдяки презентаціям у столиці розважальних шоу у «спекотний» для такого бізнесу час на Різдвяні свята.

Чомусь невеличка компанія, вирішивши піти на великі затрати – одна хвилина рекламного оголошення у Київському метрополітені вартує від 300 до 600 доларів, але яку, зрештою, бачать біля 2 млн. чоловік щоденно – щоб в кількох фразах свого оголошення мінімум двічі повторити слово «європейський».

Такий маркетинговий хід не здасться дивним, якщо придивитися на те, як змінили своє позиціонування українські компанії за останній рік, не зважаючи на те, чи вони такі малі, як «Цирк Кобзов», про який ішла тільки що мова, чи такі великі, як промислова корпорація «Індустріальний союз Донбасу» (ІСД).

Бути «європейськими», це перше, до чого почали прагнути українські приватні компанії, які мають довгострокову стратегію розвитку і які перестали зв'язувати свої майбутні прибутки з тісними контактами з політичною владою.

Нові ресурси

Більшість експертів, які надто прискіпливо слідкували за найбільшим в історії сучасної України приватизаційним процесом – продажем металургійного комбінату «Криворіжсталь» – дали наступну оцінку причин участі об'єднаного альянсу «Індустріального союзу Донбасу» та другої найбільшої металургійної компанії світу Arcelor у тендері. Навіть якщо «Індустріальна група» – створене напередодні об'єднання ІСД та Arcelor для участі у тендері програє, як зрештою і сталося, – то ІСД все ж таки залишиться у переможцях, казали фахівці. Цей парадокс пояснюється просто. Для корпорації ІСД це була найкраща нагода продемонструвати, що вона гідна, відкрита та прозора для того, щоб мати рівні партнерські стосунки з такою званою компанією, як Arcelor.

Збереження свого статусу як велика промислова корпорація після переділу активів зі ще одною українською фінансово-промисловою групою System Capital Manage-

ment на початку 2000-х, ІСД вбачала в розширенні промислових потужностей за кордоном. Її вибір впав на польську Huta Częstochowa, придбання якої, крім того давало можливість стати частиною європейського промислового ринку, в який Польща офіційно ввійшла в травні 2004 року як повноправний член Євросоюзу. Не варто згадувати, якими стараннями ІСД вдалось таки стати власником Huta Częstochowa. Тільки в цьому році українській корпорації вдалося завершити придбання польських активів. І це сталося тільки після того, як польська сторона повірила в те, що ІСД – прозора компанія. Свою прозорість ІСД останнім часом намагається підкреслити все найполегливіше: в 2005 році корпорація провела емісію 4-річних єврооблігацій на 150 млн. доларів. З одного боку це дало їй можливість поповнити свої обігові кошти, з іншого – довести, що західні інвестори достатньо довіряють корпорації, щоб купувати її облігації.

ІСД можна вважати чи не найпершою великою українською компанією, яка змінила свою стратегію розвитку у напрямку транспарентності заради спроби довести, що вона гідна вважатися «європейською» компанією.

Подібна переорієнтація на «європейськість» українського корпоративного сектору – є чи не найголовнішим зсувом в бік так званих європейських стандартів, що трапилась в українській економіці за рік після Помаранчевої революції.

Великі компанії, керівництво більшості з яких ще декілька років назад було тісно інтегроване з політичною владою і як результат мало широкий доступ до дешевих фінансових ресурсів держави, перестали розраховувати на ці кошти та почали шукати інші шляхи залучення капіталів. У 2005 році українські корпорації активно почали освоювати ще нещодавно екзотичні для себе фінансові інструменти, які дають їм змогу залучати дешеві, ала вже іноземні капітали.

Чого варта, наприклад, зацікавленість українських компаній до організації емісій ADR (американських депозитарних розписок). Починаючи з вересня та до кінця 2005 року близько десять великих компаній оголосили про свої плани розмістити частину своїх акцій в формі ADR на західних фондових біржах. В перелік цих компаній ввійшли нафтова компанія «Галнафтогаз» та хімічний гігант «Стірол». Необхідно зазначити, що українськими регулюючими органами введена дуже сувора процедура розміщення акцій на західних біржах. На сьогодні діє заборона на розміщення більш ніж 25% акцій від загального обсягу емісії. Причому емітент має чекати біля одного місяця на дозвіл регулюючого органу (в даному випадку державної комісії по цінним паперам та фондовому ринку) на розміщення своїх акцій за кордоном. Незважаючи на подібні обмеження компанії намагаються виходити на зовнішні ринки цінних паперів. Наймасштабніше IPO української компанії на західному ринку очікується від концерну «Стірол» виробника хімічної та фармацевтичної продукції з ринковою капіталізацією біля 670 млн. доларів. Очікується, що розміщення пакету в 5–15% акцій концерну відбудеться в 2006 році на Лондонській або на Нью-Йоркській біржі. «Стірол» має намір в такий спосіб залучити до 100 млн. доларів. При цьому необхідно зауважити, що за 2005 рік концерн вже отримав 125 млн. доларів кредитних ресурсів завдяки випуску єврооблігацій. В свою чергу львівський енергетичний концерн «Галнафтогаз» також оприлюднив свої плани щодо IPO, попередньо запланувавши розміщення акцій на 2007 рік чи то на Лондонській, чи то на Варшавській біржі. Керівництво концерну не виключає можливості, що первин-

не розміщення акцій може відбутися і в Україні, якщо до того часу в країні буде створена пристойна фондова біржа.

Українські промислові корпорації здебільшого опираються на свої можливості, шукаючи ресурси для подальшого розвитку. Слабка розвиненість внутрішнього фінансового ринку підштовшує компанії звертатися за підтримкою за межі країни. Але промисловим корпораціям все ще потрібен певний час для структурної реорганізації, яка б принаймні дала їм змогу продемонструвати західним кредиторам звичну для розвинутих ринків схему управління та функціонування компанії. Наприклад, одна з найбільших українських промислових корпорацій – System Capital Management – тільки готується до переходу на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку.

Українські промислові корпорації, які в своїй більшості по своїй структурі все ще нагадують промислові гіганти радянських часів, все ще не в змозі виступати конкурентоздатними гравцями на європейському і міжнародному ринках. Присутність українського капіталу на Заході мінімальна. Загальний обсяг українських інвестицій за кордон складає за даними державної статистичної служби всього 215 млн. доларів за більш ніж десять років (порівнюючи з 9,5 млрд. \$ залучених інвестицій до країни за цей період). Та й навіть ці цифри не можна назвати інвестиційними вкладками, так як українські інвестиції йдуть переважно в офф-шорні країни звідки і повертаються. Для довідки Кіпр є найбільшим іноземним інвестором України з 1,4 млрд. доларів інвестицій, та і в число головних рецепцієнтів українського капіталу входять такі країни, як, наприклад, Панама, де в Україні немає жодних промислових потужностей.

Все починається з банків

Поки український промисловий сектор, який дає більш, ніж 60% ВВП, намагається підлаштуватися під нові вимоги сучасного ринку, банківський сектор вже на повну потугу інтегрується в європейський економічний простір. Така інтеграція проходить здебільшого по ініціативі європейських фінансових інститутів, які розгорнули справжнє полювання за найбільш ліквідними українськими банківськими активами. За найостаннішою інформацією на банківський сектор країни прийшов BNP Paribas. Французький банк домовився з власниками «УкрСіббанку» про купівлю контрольного пакету банку. Сума угоди не розголошується, але по експертним оцінками вона може дорівнювати від 500 до 700 млн. доларів. «УкрСіббанк» входить до групи п'яти найбільших банків України.

До цього в жовтні завершилася процедура купівлі австрійським Raiffeisenbank International банку «Аваль». Сумма угоди склала 1 млрд. доларів. Серед інших іноземних банків, які мають наміри придбати активи в Україні, називаються найбільші угорські, австрійські, німецькі, російські та італійські фінансові інститути. Найближчим часом маємо спостерігати за кардинальним переділом українського банківського ринку, ініціаторами якого будуть саме європейські банки.

Принагідно згадуються слова пана Гітанса Науседи, радника президента Vilniaus Bankas, який входить до скандинавської банківської групи SEB, що ще по самому завершенню Помаранчевої революції купила середній за розмірами український

банк «Ажіо». «Політичні ризики, корупція та економічні негаразди можуть виникати в багатьох країнах, але найбільший ризик – запізнитись з приходом на перспективний ринок» – казав тоді Науседа.

Європейський банківський капітал, навіть переслідуючи свої індивідуальні цілі, як то отримання прибутку, виконує і певну євроінтегруючу місію в Україні. Його прихід на український ринок дає змогу менш песимістично дивитися на макроекономічні показники розвитку економіки країни.

«Чиста» макроекономічна статистика 2005 року, порівнюючи її з показниками минулого року, говорить тільки про одне: Україна зробила за останній рік декілька кроків назад в своєму економічному розвитку. Це і падіння темпів приросту ВВП з 12,1% в 2004 до 3,5%, як прогнозує уряд по результатам 2005 року. Скорочення більш ніж вдвічі темпів росту промислового виробництва, зростання інфляції, вперше за останні роки відмінне сальдо торгового балансу, зважаючи на те, що українська економіка – експортно орієнтована і т. д.

За погіршенням макроекономічних показників стоїть виключно політична кон'юнктура в країні. Президент Ющенко прийшов до влади, не маючи чітко розписаної програми довгострокового розвитку країни. До цих пір не скасована програма уряду «Назустріч людям», презентована навесні Юлії Тимошенко, яка не включала в себе економічних розрахунків, а лише збірку популістичних декларацій. «Кризис-менеджмент» нового прем'єр-міністра Єханурова дає певні результати для стабілізації ситуації в економіці, але хто зараз дасть гарантії, що Єхануров збереже за собою посаду прем'єра після березневих виборів у парламент. Чітко не усвідомлюючи яким чином розвивати задекларований владою «поступ до Європи», парламент не може (або навіть і не хоче) приймати державний бюджет на наступний рік.

Але як ніколи раніше, політика, якою б вона буремною не була, стає саме політикою. Бізнес в цей час все більше сам шукає шляхи свого розвитку і все менше сподіваючись на підтримку з владних коридорів державної адміністрації. Такий бажаний розлам бізнесу і політики в Україні відбувся, навіть нехай він іще і маловідчутний.

Володимир Фесенко

Між революцією і виборами: тернистий шлях України до Європи

Рік тому, по гарячих слідах Помаранчевої революції я написав статтю *Вибори наполовину із революцією*. В дискусії щодо того, чим були події наприкінці листопада – початку грудня 2004 року я обґрунтовував точку зору, що це все ж таки була революція (політична, не соціальна), але наполовину з виборами. В буремних політичних конфліктах на фініші виборчої кампанії 2004 року зіткнулись дві логіки політичної легітимності – революційна (на основі масового політичного руху опору громадян) і легальна (на основі закону і виборчого права). Еклектична суміш цих логік обумовила протиріччя і складнощі постреволуційного періоду розвитку українського суспільства, зокрема і шлях нової України до Європи.

Вищезгадану статтю я закінчив низкою запитань. Цитую дослівно:

«Помаранчева революція сприяла зміні влади в країні, формуванню нового політичного режиму. Яким він буде? Чи зможе відповідати високим очікуванням Майдану? Чи вдасться новій владі стати своєю для тих виборців, хто не підтримав „помаранчеву команду“ на президентських виборах? Чи буде сумісною логіка революційного оновлення, заявлена новою владою, із логікою політичної реформи? Революція завершилася чи революція триває? [...] Крапку в аналізі Помаранчевої революції ставити передчасно. Радше поставити крапки і великий знак запитання».

Ця цитата наведена лише для того, щоб показати, що сумніви відносно ефективності нової української влади були вже відразу після перемоги Помаранчевої революції. У частини експертів тоді були і побоювання щодо завищених очікувань від нової влади у тих громадян, які проголосували за В. Ющенка.

У переліку вищенаведених запитань не було ще однієї важливої проблеми – чи сприятиме Помаранчева революція наближенню України до Європи? І це не було зневагою до теми європейської інтеграції України. Просто тоді навіть не було сумнівів відносно того, що Україна буде рухатись по шляху до Європи. І в даному випадку справа була не лише в формалізації нових стосунків з Європейським Союзом. Скоріше йшлося про впевненість у тому, що Україна міцно стала на шлях до свободи і демократії, а тим самим і до європейських цінностей.

Минув рік після Помаранчевої революції. Якими є відповіді на запитання, що постали відразу після революційних подій? Чому все ж таки виникло розчарування щодо реалізації ідеалів Майдану?

Відповідь є дуже простою і навіть банальною. Нова влада не змогла адекватно відповісти на високі очікування Майдану, мільйонів людей, які підтримали По-

маранчеву революцію і В. Ющенко на президентських виборах. І це не суб'єктивна точка зору автора. Про це свідчать дані соціологічних опитувань. Якщо в перші місяці рівень довіри до нової влади і підтримки її дій зріс до 2/3 від загальної кількості опитаних (нагадаємо, що за В. Ющенко 26 грудня 2004 року проголосувало 52% виборців, які взяли участь в голосуванні), то на початку листопада 2005 року, напередодні річниці Майдану, 68,5% опитаних (за даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології) заявили, що розчаровані діями нової влади.

За даними опитування Центру ім. Разумкова у жовтні 2005 року зниження рівня довіри українських громадян до нової влади обумовлено в першу чергу наступними причинами (кожний респондент мав можливість назвати лише одну головну причину): зниженням рівня добробуту громадян (на це вказали 27,2% опитаних), конфліктами серед вищого керівництва країни і пов'язаними з ними скандалами (26,3% опитаних), зловживанням, корупцією у вищих ешелонах влади (20,5% респондентів).

Виникла парадоксальна ситуація. У прагненні якомога скоріше і радикальніше відповісти на високі суспільні очікування, нова влада різко (в середньому в 1,5–2 рази) збільшила пенсії, зарплатню в бюджетному секторі, соціальні виплати. До речі, за даними того ж опитування Центру ім. Разумкова зміни на краще з пенсійним забезпеченням відчували 37,2% респондентів. Проте збільшення доходів частини населення не відповідало економічним можливостям країни. Суттєво посилилась інфляція. Збільшення доходів населення було знівельовано зростанням цін. Несистемні і незбалансовані антиінфляційні заходи завдали шкоди експортним галузям української економіки, призвели до падіння промислового виробництва. Адміністративні дії щодо наповнення бюджету призвели до посилення податкового тиску на малий і середній бізнес. Було втрачено збалансованість соціально-економічної політики.

Яскраві вожді Помаранчевої революції виявились не дуже вдалими державними менеджерами.

Не вдалося новій владі і продемонструвати свою якісну відмінність від попереднього політичного режиму. І Віктор Ющенко, і Юлія Тимошенко, і абсолютна більшість їх революційних побратимів пройшли «школу Леоніда Кучми». Свого часу вони вирішили відмежуватись від кучмізму, кинули йому виклик і перемогли в багаторічній боротьбі з «драконом» корумпованого олігархічного режиму. Але більшою чи меншою мірою вони самі були заражені хворобами кучмізму і не змогли перебороти «дракона в собі». Врешті-решт рецидиви цих хвороб проявились після їх приходу до влади.

Останньою краплею в кризі довіри до нової української влади став розкол «помаранчевої» команди. Він був неминучим. «Помаранчеву» коаліцію об'єднувала боротьба з режимом Л. Кучми. Після перемоги у відносинах між союзниками на перший план вийшли особистісні протиріччя та ідеологічні розбіжності: між лібералами і прихильниками державного втручання в економіку, між прихильниками і критиками входження до Світової організації торгівлі, між прихильниками і критиками зближення з Росією. Між лідерами Помаранчевої революції почалась внутрішня боротьба за розподіл влади і власності. Питання було лише в тому, коли відбудеться розкол. Наближення парламентських виборів прискорило процеси розпаду «помаранчевої» команди.

Політична криза вересня 2005 року, розкол між В. Ющенком і Ю. Тимошенко завдали шкоди не лише команді Майдану, а й суспільним настроям щодо політики європейської інтеграції. За даними соціологічних опитувань Центру ім. Разумкова, в лютому 2005 року вступ України до ЄС підтримували 51,7% респондентів, у вересні 2005 року (відразу після виникнення урядової кризи) – лише 40,1% (найнижчий показник за час опитувань з лютого 2002 року). Існує пряма кореляція між суспільними очікуваннями від нової влади, результатами її діяльності і ставленням українських громадян до курсу на європейську інтеграцію України. І про це слід добре пам'ятати всім політичним складовим «помаранчевої» команди, які проголошують свою підтримку ідеям європейської інтеграції.

Втрати постреволуційного періоду є очевидними, а чи є здобутки, які можна було б зарахувати як внесок в реалізацію курсу на європейську інтеграцію України?

По-перше, слід відзначити чітко визначення європейської інтеграції як головного пріоритету зовнішньої політики України і кардинальне посилення активності української дипломатії у відносинах з Європейським Союзом і НАТО.

В своїй інавгураційній промові Віктор Ющенко проголосив:

«Наше місце в Європейському Союзі, моя мета – Україна в об'єднаній Європі! В Європі історичний шанс України розкрити свої можливості. Наша національна стратегія – йти до мети сміливо й наполегливо!»

І ця декларація не залишилась в повітрі. Ніколи переговорний процес між Україною і ЄС не був таким активним, як у 2005 році. Показовим було і створення посади віце-прем'єра з питань європейської інтеграції, яку посів Олег Рибачук – один з найближчих соратників Віктора Ющенка ще з часів його роботи в Національному банку України.

Але без проблем не обійшлося і з реалізацією політики європейської інтеграції. В перші місяці «помаранчевої» влади її європейська політика нагадувала такий собі «бліцкриг на Брюссель». Були певні ілюзії щодо використання символічного капіталу Майдану і Помаранчевої революції для отримання «авансом» швидкої відповіді від керівництва ЄС відносно європейської перспективи України. Такі очікування, звичайно, не спрацювали. Спрацювали проти України і складнощі внутрішнього розвитку Європейського Союзу та політики розширення ЄС (негативне голосування за Конституцію ЄС у Франції і Нідерландах, проблеми з адаптацією нових членів Європейського Союзу і виконанням умов вступу до ЄС з боку Болгарії і Румунії). Нарешті виявилась і стара хвороба української влади – безвідповідальне ставлення до виконання своїх зобов'язань, низька ефективність діяльності державного апарату. За більш менш оптимістичними оцінками міністра закордонних справ України Б. Тарасюка рівень виконання зобов'язань України у політичній складовій Плану дій Україна–ЄС (заходи у сфері зовнішньої політики, оборони та політики безпеки, прав людини, свободи ЗМІ тощо) складав у вересні 2005 року лише 40%. Оцінки експертів були ще більш критичними. За даними експертного опитування Центру ім. Разумкова у липні–серпні 2005 року виконання Плану дій Україна–ЄС за п'ятибальною шкалою не могло бути оцінено навіть твердою «четвіркою». На той період найкраще виконувався розділ «Політичний діалог і реформування» (3,5 бала), найгірше – «Економічні і соціальні реформи і розвиток» (2,9 бала) і «Торгівля, ринкові та регуляторні реформи» (3,0 бали).

Все ж таки Україна поступово просувається шляхом європейської інтеграції. І перший якісний рубіж вже подолано. На самміті Україна–ЄС, який відбувся 1 грудня 2005 року, було заявлено про надання Україні статусу країни з ринковою економікою. Другого грудня відбулась ще одна знакова подія. На громадсько-міждержавному форумі в Києві було створено міжнародну організацію «Спільнота демократичного вибору». Україна підтвердила свою вірність демократичним цінностям і ідеалам, їх пропаганді і просуванню на пострадянському просторі.

Ще одним важливим здобутком України з точки зору наближення до європейських цінностей є відчутна демократизація політичної атмосфери в країні. Особливо це стосується рівня свободи слова. За даними соціологічного опитування Центру ім. Разумкова (жовтень 2005 року) найбільші зміни на краще респонденти відчували саме стосовно рівня свободи слова. Відносна більшість респондентів відзначила і покращення ситуації з рівнем демократії. В Україні дійсно стало більше свободи. Але не лише тому, що до влади прийшли демократичні сили. Більш вільною стала почувати себе політично і соціально активна частина суспільства, в першу чергу журналісти, представники громадських недержавних організацій, значна частка підприємців, представників нового середнього класу. Вони вже не побоюються влади, як це було раніше.

В Україні все сильніше панує дух свободи і в цьому сенсі вона зробила суттєвий крок до європейських демократичних цінностей. Проте також, як і раніше, не вистачає іншої важливої умови демократії – верховенства закону і поваги до закону, як з боку влади, так і з боку пересічних громадян. Саме в цій царині доведеться багато попрацювати і державі, і громадянському суспільству. І йдеться не лише про судову реформу та інші інституційні зміни. Якісні трансформації потрібні у формуванні демократичної правової культури і державних службовців і абсолютної більшості громадян.

Прогрес в політичній сфері є помітним. Але його необхідно буде підтвердити на парламентських і місцевих виборах 2006 року. Ці вибори мають стати індикатором політичних змін у напрямку демократизації українського суспільства.

Наближення України до сучасних європейських стандартів потребує і проведення нової хвилі ринкових реформ, формування сучасної інфраструктури української економіки. За даними експертних опитувань Центру ім. Разумкова в квітні 2004 року абсолютна більшість опитаних експертів (70%) вважали основною перешкодою в інтеграції України до ЄС нездатність лідерів держави визначити та втілювати на практиці стратегічні пріоритети. В серпні 2005 року абсолютна більшість опитаних експертів (73%) назвали основною перешкодою повільні економічні реформи. Затягування з проведенням структурних соціально-економічних реформ з боку нової влади можна було пояснити лише побоюваннями щодо ризиків неоднозначних наслідків реформ напередодні парламентських виборів. Після березня 2006 року часу на зволікання з соціально-економічними перетвореннями вже не залишиться.

Ефективне і послідовне просування України шляхом демократизації і європейської інтеграції не буде можливим без поступового посилення консолідації українського суспільства і політичної еліти країни на основі сучасних європейських цінностей. Проблема політичного розколу країни, який був штучно загострений на

минулорічних президентських виборах, залишається невирішеною. Електоральні розколи в українському суспільстві не виникають самі по собі. Вони з'являються на основі суттєвих етнокультурних і соціально-економічних розбіжностей між регіонами України, які обумовлені історично. Проблема політичного роз'єднання України є потенційним викликом для єдності українського суспільства, для територіальної цілісності Української держави. Україна стала незалежною державою, проте ще не стала єдиною нацією. Цю проблему не можна вирішити за один рік. Потрібна довгострокова стратегія інтеграції українського суспільства. І поки що така стратегія не запропонована новою владою.

Регіонально-політичний розкол на виборах 2006 року не буде настільки болючим і загрозливим, як на президентських виборах. На цих виборах не буде двох основних конкурентів. Політична диференціація країни стане більш мозаїчною. Але і політичні сили, що асоціюються з Помаранчевою революцією, і їх основні ідеологічні опоненти намагаються вже зараз перетворити парламентські вибори на четвертий тур президентських виборів, і тим самим сприятимуть консервації політичного розколу країни. Партія регіонів на чолі з колишнім кандидатом на пост Президента В. Януковичем сподівається взяти реванш, скориставшись тенденціями падіння довіри до «помаранчевого» політичного табору. Проте на парламентських виборах 2006 року не буде одного переможця. Жодна з політичних сил не має зараз шансів на абсолютну перемогу. Вони змушені будуть домовлятися між собою після виборів. І цей факт має особливе значення для політичних надбань Помаранчевої революції в умовах конституційної реформи, яка набуває чинності частково 1 січня 2006 року, а в повному обсязі – після парламентських виборів.

Нагадаємо читачам, що конституційна реформа в Україні передбачає значне обмеження повноважень Президента, з відповідним розширенням повноважень парламенту і Кабінету міністрів, надання права на формування уряду політичним силам, які перемогли на парламентських виборах. І парламентські і місцеві вибори в 2006 року вперше пройдуть за пропорційною системою, що призведе до суттєвого посилення впливу політичних партій на законодавчу і виконавчу владу та на органи місцевого самоврядування.

З формальної точки зору такі інституційні перетворення означають наближення України до стандартів політичної системи, які існують в більшості європейських країн. Але певна політична іронія полягає в тому, що ця конституційна реформа була ініційована в 2002 році Президентом Л. Кучмою для того, щоб протидіяти ймовірній перемозі на президентських виборах В. Ющенка. І проголосована була конституційна реформа 8 грудня 2004 року як компромісна умова для розв'язання кризи на фініші президентської виборчої кампанії, ставши певною поступкою «помаранчевих» революціонерів своїм політичним опонентам.

Врешті-решт від конституційної реформи зараз не виграє ні Л. Кучма, який опинився на узбіччі політичного життя і якому навіть загрожують судові переслідування, ні В. Ющенко. Проте реформа політичної системи змусить сьогоднішніх супротивників шукати домовленостей після виборів. Інакше виникне парламентська криза і країну чекатимуть нові парламентські вибори. Спроможність різних політичних сил домовлятися між собою, узгоджувати різноманітні суспільні інтереси стає все більш важливою умовою подальшого демократичного розвитку країни.

Саме нові політичні реалії – зміни в розкладі політичних сил і суспільних настроях, парламентські і місцеві вибори, реформа політичної системи – змушують нову українську владу поступово переходити від логіки демократичної революції до логіки демократичної еволюції. Помаранчева революція створила необхідні політичні передумови та критичну соціальну масу для подальших суспільних перетворень. Але перемога демократії і європейського вибору в Україні залежатиме зараз не від успіху якоїсь однієї політичної сили, а від наявності реальної політичної конкуренції, від забезпечення верховенства закону, посилення ролі громадянського суспільства, поступової консолідації політичної еліти на основі європейських демократичних цінностей.

Політичний і соціально-економічний розвиток України у постреволюційний період є важким і суперечливим: два кроки вперед, один крок назад або в бік. Ні так швидко і послідовно як очікувалось, але Україна поступово просувається до європейських цінностей і стандартів. Для неї це є шлях життя, шлях у майбутнє.

Автобіографічні ноти

Антін Борковський

Журналіст. Випускник філософського факультету Львівського університету, нині викладач цього вищого навчального закладу. Член редколегії часопису «Ї» (Львів). Працює в щоденнику «Поступ», співпрацює з газетою «Україна молода». Зараз перебуває на стипендії у Варшавському університеті.

Роман Бриль

Журналіст. Спеціалізується на економічній тематиці. Керівник відділу міжнародної політики та економіки щоденника «Діло», що видається в Україні Handelsblatt-ом. У 1997–2005 рр. працював у тижневику «Інвест-газета», співпрацював з галузевим часописом «Енергетична політика України». Співробітник ISI Securities (Великобританія), в якому займався проблемами української економіки.

Володимир Фесенко

Політолог. Директор київського Центру прикладних досліджень «Пента». У 1993–1999 рр. координатор програми «Громадянське суспільство» у харківському відділенні Міжнародного фонду «Відродження». У 1999–2002 рр. викладач факультету соціології Харківського державного університету. Член Ради Консорціуму громадських організацій України «Громадська стратегія розвитку України».

Сергій Гармаш (Петєшов)

Журналіст. Засновник та директор Центру досліджень громадських перспектив у Донецьку, головний редактор Інтернет-сервісу Центру – www.ostro.org. Випускник факультету журналістики Київського університету. З 1996 р. по нині кореспондент Радіо Свобода в Донецьку. У 2002–2004 рр. – кореспондент агентства «Інтерфакс-Україна» в Донецькій області.

Тетяна Івженко

Журналістка. З 1995 р. працює на російській щоденник «Независимая газета», нині – кореспондент у Києві. Співпрацювала й продовжує співпрацювати з багатьма українськими і російськими ЗМІ, м. ін., «Голос України», «День», «Компаньйон», «Новые известия», «Експерт», «Дзеркало тижня», Радіо Свобода, у 2001–2002 рр. – головний редактор *in forma* інформаційного агентства «Контекст».